

ترویجی

بررسی سازوکارهای پیراشهرنشینی از منظر تحولات جمعیتی مورد پژوهی: بخش مرکزی شهرستان اسلامشهر

محمد کاظم شمس پویا^۱

جمیله توکلی نیا^۲

مظفر صرافی^۳

چکیده:

تحركات و جابجایی‌های جمعیتی در منطقه کلانشهری و گسترش شهرها به سوی نواحی پیراشهری و فرافکنی جمعیت مهاجر و گروه‌های کم‌درآمد به این نقاط، و شدت‌گرفتن روند پیراشهرنشینی، لزوم توجه به مطالعات جمعیتی و ویژگی‌های جمعیت‌شناختی نقاط پیراشهری را آشکار می‌سازد. بنابراین، در این پژوهش تلاش شده است با مدد گرفتن از روش توصیفی - تحلیلی، سازوکارهای پیراشهرنشینی از منظر تحولات جمعیتی در بخش مرکزی شهرستان اسلامشهر مورد تحلیل قرار گیرد. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که در طی دوره‌های ۱۳۹۵-۱۳۸۵ بالاترین میزان مهاجرت به اسلامشهر، از سایر شهرستان‌های استان صورت گرفته است. گزینه‌های پیروی از خانوار، جستجوی کار و دستیابی به مسکن مناسب‌تر از مهمترین دلایل مهاجرت به اسلامشهر به شمار می‌آید. در مجموع، روند جمعیت‌پذیری و جمعیت‌گریزی اسلامشهر با عواملی همچون انتخاب تهران به عنوان قطب فعالیت‌های صنعتی و خدماتی، سیاست‌ها و طرح‌های بالادستی و روند حکمروایی زمین، نقایص برنامه‌ریزی‌های مسکن در چشم‌پوشی از گروه‌های کم‌درآمد، اعمال ضوابط طرح‌های جامع و تفصیلی در برخی دوره‌ها و هزینه‌های زمین و مسکن در ارتباط است. با توجه به هزینه‌های بالاتر زمین و مسکن در مرکز شهر و نقاط شهری همان روند فرافکنی جمعیت از کلانشهر تهران به سوی نواحی پیراشهری، از اسلامشهر به سوی سکونتگاه‌های پیرامونی نیز تکرار می‌شود. به عبارت دیگر مهاجران که توانایی تأمین زمین و مسکن در مرکز شهر و نقاط شهری را ندارند، به سوی هاله‌های پیرامونی سوق داده می‌شوند. وجود همگونی بالای قومی در برخی نقاط نیز به جذب مهاجران و سازگاری آن‌ها با محیط جدید یاری می‌رساند.

واژگان کلیدی: نواحی پیراشهری، پیراشهرنشینی، تغییرات جمعیتی، تهران، اسلامشهر

۱- دکتری تخصصی جغرافیا

۲- دانشیار دانشگاه شهید بهشتی

۳- دانشیار دانشگاه شهید بهشتی

مقدمه:

پیراشهر، فضایی در پیرامون نواحی شهری است که با چشم‌اندازهای روستایی درهم آمیخته می‌شود (پایور و همکاران، ۲۰۱۱: ۱۰). در کشورهای صنعتی قدیمی‌تر یا کشورهای پسا صنعتی^۱، پیراشهر ناحیه‌ای با تغییرات اجتماعی، اقتصادی و بازساخت فضایی و در کشورهای به تازگی صنعتی‌شده و بیشتر کشورهای در حال توسعه، پیراشهر ناحیه‌ای با شهرنشینی آشفته است که منجر به پراکنده‌رویی می‌شود. در هر دو مورد پیراشهر نه تنها به هاله بین شهر و پیرامون آن و پهنه در حال گذار، بلکه گونه جدیدی از قلمرو چند عملکردی تلقی می‌شود. ویژگی‌های مشترکی نظیر اجتماعات پراکنده و فقدان حکمروایی فضایی^۲ در این نواحی مشاهده می‌شود (راوتز و همکاران، ۲۰۱۳: ۱۳).

ناحیه پیراشهری^۳ ممکن است به لحاظ فضایی و برحسب فرم، ترکیبی از عوامل فضایی و کارکردی و یا در ارتباط با نواحی کلانشهری تعریف شود. به صورت ساده، ناحیه پیراشهری به زمین‌های مجاور لبه ناحیه شهری گفته می‌شود و ناحیه‌ای است که از لبه شهر به سوی پسرکرانه روستایی گسترده می‌شود. ناحیه پیراشهری الگوی سکونتگاهی متمایزی دارد که نه شهری است و نه روستایی^۴، اما می‌شود به آن نام برخوردارگاه^۵ و پهنه در حال گذار^۶ اطلاق کرد (باکستون و همکاران، ۲۰۰۶: ۲-۴). همچنین، برخوردارگاه پیراشهری به پهنه در حال گذار بین شهر و نواحی پیرامونی آن گفته می‌شود (پایور و همکاران، ۲۰۱۱: ۲۴؛ آدل، ۱۹۹۹: ۳) و جایی است که ترکیب ویژگی‌های شهری و روستایی ساختارهای مرکب و درهم بافته‌ای ایجاد می‌کند (استویکا و همکاران، ۲۰۱۰: ۲۳۹).

برخوردارگاه پیراشهری به لحاظ فضایی و ساختاری یک ناحیه پویا است. به لحاظ فضایی به ناحیه گذار بین یک ناحیه کاملاً شهری شده و آن دسته از نواحی که در

1- Older industrial or post-industrial countries

2- Spatial Governance

3- Peri-Urban Area

4- Neither Urban and Nor Rural

5- Interface

6- Transitional Zone

آن‌ها کاربری کشاورزی برتری دارد، گفته می‌شود. برخوردگاه پیراشهری، تغییرات شتابان ساختاری در عرصه اقتصادی و اجتماعی را تجربه می‌کند که با مواردی همچون فشار بر منابع طبیعی، تغییر فرصت‌ها و محدودیت‌های بازار کار و تغییر الگوی کاربری زمین مشخص می‌شود (راکودی، ۱۹۹۹: ۲). پیراشهرنشینی نیز به فرآیندهایی که فراسوی لبه ساخته شده شهرهای بزرگ رخ می‌دهد (مانیپانگ و وبستر، ۲۰۰۸: ۱۳۶)؛ و به فرایند شهرنشینی پویا در ناحیه پیرامون کلانشهر اطلاق می‌شود که با ناهمگونی کاربری زمین و تغییر و تحولات مداوم مشخص می‌شود (باکستون و لاوچوی، ۲۰۰۷: ۳۰۰). بنابراین با آنچه توضیح داده شد، می‌توان دریافت که با رشد و گسترش شهرنشینی به تدریج اشکال جدیدی از مراکز زیست و فعالیت در پیرامون شهرها با ویژگی‌های مختص به خود تحت عنوان پیراشهر شکل می‌گیرد که بر توسعه مناطق کلانشهری تأثیر می‌گذارند. از این‌رو، برنامه‌ریزی و مدیریت سکونتگاه‌های پیراشهری بیش از گذشته مورد توجه برنامه‌ریزان شهری و سیاستگذاران در سراسر جهان قرار گرفته‌اند. نگاهی به نواحی پیراشهری نشان می‌دهد که این نواحی با مسائل و چالش‌هایی همچون تغییرات مداوم کاربری زمین‌های کشاورزی برای مصارف شهری، ناامنی مالکیت زمین، پراکنده‌رویی، فقدان ترتیبات نهادی مؤثر و کارآمد، و دگرگونی‌های شتابان جمعیتی و مانند آن روبرو هستند که در مجموع این سکونتگاه‌ها را دستخوش تغییرات بسیاری قرار داده است.

ناحیه پیراشهری تهران نیز از موضوعات پیش گفته برکنار نیست. به عبارت دیگر، شکل‌گیری برخوردگاه شهر-روستا در محیط پیراشهری تهران، با ساختار فضایی نابرابری که بازتاب ساختار نابرابر اجتماعی - اقتصادی کشور است، همراه بوده و در نتیجه به رانده‌شدن گروه‌های درآمدی پایین‌تر به نواحی مناسب‌تر در محیط پیرا-شهری منجر شده است (دانشپور، ۱۳۸۵: ۶). اسلامشهر در جنوب‌غربی تهران یکی از نقاط پیراشهری است که مأمّن بسیاری از گروه‌های کم‌درآمد و مهاجر است. بنابراین، شناخت و تحلیل ویژگی‌های جمعیت‌شناختی و روندهای جمعیتی آن در هرگونه برنامه‌ریزی و مدیریت کلانشهر تهران و نقاط پیراشهری اهمیت بسزایی دارد.

از این‌رو، با توجه به اهمیت این نقاط در تحولات کلانشهرها و برنامه‌ریزی‌های توسعه برخی از محققان به تحقیق در این رابطه مبادرت ورزیده‌اند. در تحقیقی که توسط آلن و همکاران (۱۹۹۹) و با هدف بررسی مشکلات و فرصت‌های برخوردگاه پیراشهری^۱ و در ارتباط با دغدغه‌های بزرگتری همچون پایداری محیط‌زیستی و فقر صورت گرفته از ۲ دسته مشکلات این نواحی به شرح زیر نام برده است:

۱) وضعیت محیط‌زیستی برخوردگاه پیراشهری و کیفیت پایین زندگی فقرا در این نواحی

۲) پایداری منابع طبیعی در برخوردگاه پیراشهری

در این تحقیق به مواردی نظیر درآمد پایین ساکنین، ناهمگونی اجتماعی، فقدان دسترسی به آب و بهداشت و کیفیت پایین مسکن و مشکلاتی مانند الگوهای بهره‌برداری از منابع تجدیدپذیر و تجدیدناپذیر^۲، فقدان چارچوب‌های نهادی مناسب برای مدیریت رقابت‌ها اشاره شده است. در این تحقیق آمده است که پایداری نواحی شهری و روستایی منوط به جریان در حال تغییر کالاها، سرمایه، منابع طبیعی، و مردم در برخوردگاه پیراشهری است.

در مقاله دیگری که توسط وو (۲۰۰۸) و درباره پیراشهرنشینی در شانگهای صورت گرفته است، ضمن بررسی رشد اقتصادی و تغییرات فیزیکی شانگهای، عوامل مؤثر بر این تغییرات مورد کندوکاو قرار گرفته و بهره‌برداری لجام گسیخته از زمین و سایر منابع محیطی در نواحی پیراشهری را از علل اصلی آن برشمرده است. دانشپور در تحقیق خود تحت عنوان «تحلیل نابرابری فضایی در محیط‌های پیراشهری: کوششی در استفاده از رهیافت برنامه‌ریزی و مدیریت راهبردی در تهران» (۱۳۸۵) بر ضرورت توجه به محیط پیراشهری همچون یک سیستم یکپارچه که خود، همچون شهرها، دارای نابرابری فضایی است و مهمتر از همه دوری جستن از رویکرد سنتی در برنامه‌ریزی و مدیریت محیط تأکید نموده است.

1- Peri-urban Interface (PUI)

2- Renewable and Non-renewable Resources

آشنایی، در پایان‌نامه خود تحت عنوان «تحلیل پیامد سیاست‌های هدایت و کنترل رشد بر روند پیراشهرنشینی در هاله کلان‌شهری تهران» (۱۳۹۲) بدین نتیجه رسیده است که تحولات پیراشهرنشینی در هاله کلان‌شهری تهران طی دوره ۱۳۸۵-۱۳۷۵ با فاصله از کلانشهر تهران متفاوت است. مراکز روستایی و پیراشهری مستقر در فاصله ۱۵ کیلومتری از کلانشهر، دوره گذار پیراشهرنشینی در طی سال‌های مورد بررسی را آرام طی نموده‌اند و مراکز روستایی پیرامون کلانشهر در طی گسترش مرزهای محدوده شهری تهران در آن ادغام شده‌اند. همچنین آشنایی و همکاران (۱۳۹۴) در پژوهش دیگری که به بررسی تأثیر تحولات پیراشهرنشینی بر دگرگونی زمین‌های مستعد زراعی پرداخته‌اند، اشاره می‌کنند که سکونتگاه‌های پیراشهری در مناسب‌ترین اراضی زراعی منطقه کلانشهری تهران در حال رشد هستند. با تداوم روند رشد پراکنده سکونتگاه‌های پیراشهری در چنین زمین‌هایی، تعادل اکولوژیکی و زیست‌مندی اقتصادی منطقه کلانشهری تهران با تهدیدات جدی روبرو می‌شود. در پایان تحقیق نیز، برای مقابله با پراکنده‌روی مذکور، سیاست‌های مهار توسعه همچون کمر بند سبز پیشنهاد شده است.

ضیاء توانا و قادرمزی (۱۳۸۸) در تحقیق خود به بررسی تغییرات کاربری اراضی روستاهای پیراشهری نایسر و حسن‌آباد در فرایند پراکنده‌روی شهری پرداخته و بدین نتیجه رسیده‌اند که هرچند شهر سنندج مبدأ و مقصد همه مهاجران وارد شده به روستاهای نایسر و حسن‌آباد نیست، اما اکثر آنها به دلایلی چون فاصله کم روستاها با شهر، پایین بودن قیمت زمین و مسکن نسبت به شهر و سهولت دسترسی و امکان استفاده از خدمات مختلف شهری، در این روستاها سکنی گزیده‌اند.

نوری کرمانی و همکاران (۱۳۹۴) نیز در پژوهش خود تحت عنوان «مدیریت شهری و تعارض ناشی از الحاق نقاط روستایی به محدوده شهرها» که به صورت موردی در روستای شاطره اسلامشهر صورت گرفته است، بدین نتیجه دست یافته‌اند که ناهمگونی رویکرد مدیریتی در نقاط شهری و روستایی عامل مؤثری در ایجاد تعارض به‌شمار می‌رود. از این‌رو، بر مدیریت شهری توانمند و پرهیز از بخشی‌نگری برای

تقلیل و یا حذف اختلافات تأکید نموده‌اند. بنابراین، با بررسی مطالعات صورت‌گرفته می‌توان به اهمیت تحولات پیراشهری در برنامه‌ریزی و مدیریت شهری پی برد. از این‌رو در پژوهش حاضر سازوکارهای پیراشهرنشینی از منظر تحولات جمعیتی در بخش مرکزی شهرستان اسلامشهر مورد بررسی قرار می‌گیرد. همچنین، تلاش شده است به عوامل مؤثر در فرافکنی جمعیت به نواحی پیراشهری در سطح کلان و خرد توجه شود.

داده‌ها و روش‌شناسی

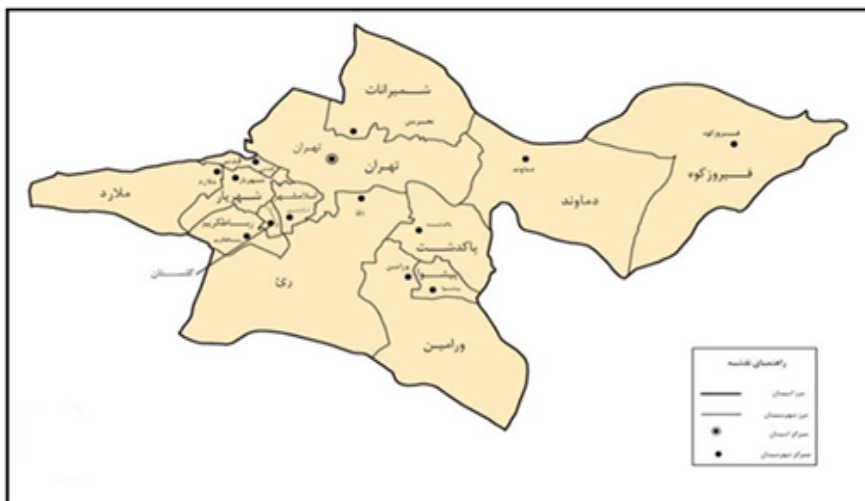
پژوهش حاضر از نظر هدف کاربردی و از نظر شیوه انجام، توصیفی - تحلیلی است. در این تحقیق، از اطلاعات کتابخانه‌ای، آمارها و اطلاعات مرکز آمار ایران و سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن برای گردآوری اطلاعات استفاده شده است. مبنای بررسی تحولات جمعیتی، از سرشماری سال ۱۳۳۵ تا ۱۳۹۵ بوده است.

قلمرو پژوهش

شهرستان اسلامشهر با مساحتی معادل ۱۹۵ کیلومتر مربع و با ارتفاع ۱۱۶۵ متر از سطح دریا بر روی آبفت‌های سیلابی یا مخروط‌افکنه سیلاب‌های جاری شده از دامنه‌های جنوبی البرز قرار دارد. اسلامشهر از طریق محور تهران - ساوه، با استان‌های غرب و جنوب غرب کشور و از طریق محور جنوب با راه آهن استان‌های اصفهان، یزد و کرمان از یکسو و لرستان و خوزستان از سوی دیگر مرتبط می‌شود (فرمانداری اسلامشهر، ۱۳۹۳).

شهر اسلامشهر نیز، به مثابه پرجمعیت‌ترین شهر در شهرستان اسلامشهر به شمار می‌آید که در ۲۲ کیلومتری راه زمینی جنوب غربی پایتخت واقع شده است. نزدیک‌ترین نقاط شهری به اسلامشهر غیر از تهران عبارتند از: نسیم شهر (اکبرآباد) در نزدیکی و غرب شهر و رباط‌کریم در جنوب غربی با فاصله ۲۰ کیلومتری و شهریار با فاصله ۲۶ کیلومتر در شمال غرب قرار دارد (محمود کلایه، ۱۳۷۳: ۲۶). شهرستان اسلامشهر که در آغاز دهه هفتاد از محدوده شهرستان ری جدا شده است، با محدوده قانونی شهر تهران (منطقه ۱۸ شهرداری تهران) همجوار است و

قلمرو شهرستان تا مرز رودخانه کرج ادامه دارد (پرنون، ۱۳۸۹: ۵۷).

شکل (۱): موقعیت جغرافیایی شهرستان اسلامشهر

(<https://www.amar.org.ir>)

شهرستان اسلامشهر از سه بخش به نام‌های مرکزی، احمدآباد مستوفی و چهاردانگه تشکیل شده است. شهرستان اسلامشهر ۶ دهستان و ۳ شهر به نام‌های اسلامشهر، احمدآباد مستوفی و چهاردانگه دارد.

جدول ۱: تقسیمات سیاسی شهرستان اسلامشهر، سال ۱۳۹۲

شهرستان	بخش	دهستان
اسلامشهر	مرکزی	ده عباس
		پهرام‌آباد
	چهاردانگه	چهاردانگه
		فیروزپهرام
	احمدآباد مستوفی	احمدآباد مستوفی
		چیچکلو

منبع: واحد تقسیمات کشوری وزارت کشور، ۱۳۹۲

بحث و یافته‌ها

نگاهی به نخستین نقشه جغرافیایی که اشتهال^۱ در سال ۱۹۰۰ میلادی از تهران و اطراف آن ترسیم کرده نشان می‌دهد، تا آن دوره یعنی پس از گذشت بیش از ۱۱۰ سال از انتخاب تهران به عنوان پایتخت، فقط ورامین و ری یا شاه عبدالعظیم به صورت کانون‌های شهری در شعاع اطراف تهران وجود داشته است. باید گفت که این دو کانون شهری مستقل بودند، لیکن از آثار همجواری تهران بهره‌مند می‌شدند و به گونه‌ای در همان دوره نیز به تهران وابسته بودند. البته این دو شهر پیش از شکل‌گیری تهران وجود داشتند و نمی‌شود علت وجودی آن‌ها را منتسب به تهران دانست. عملکرد مؤثر تهران به مثابه پایتخت بر روند شهرنشینی در نواحی اطراف، نخست از دهه دوم سده اخیر یعنی از سال‌های ۱۳۱۰ به بعد مشهود می‌شود. در این میان روستای کرج به دلیل قرارگیری در محل خروج رودخانه کرج از کوهستان و عبور راه‌های جدید ارتباطی میان تهران و مازندران و تهران و قزوین که مرکز کشور را به استان‌های شمالی و شمال غربی وصل می‌کردند، موقعیت ویژه‌ای یافت. بدین ترتیب کرج به مثابه شهری که زایش آن به طور مستقیم با توسعه تهران مربوط می‌شود، پدید آمد و در کنار دو شهر سابق به منظومه شهری تهران پیوست (رهنمایی، ۱۳۶۹: ۳۰-۲۹). با چنین اوصافی در نخستین سرشماری عمومی نفوس و مسکن در سال ۱۳۳۵ جمعیت تهران به بیش از ۱/۵ میلیون نفر و در سرشماری ۱۳۴۵ به ۲/۹۸ میلیون نفر رسید. به عبارت دیگر در این دوره نرخ رشد سالانه‌ای برابر با ۶/۳ درصد را تجربه می‌کند (رهنمایی، ۱۳۶۹: ۳۰؛ مرکز آمار ایران ۱۳۳۵ و ۱۳۴۵).

تثبیت موقعیت سیاسی کشور پس از بحران سیاسی سال ۱۳۳۲ و تبدیل محور تهران - کرج به بزرگترین قطب صنعتی بخش خصوصی، تحرک بی‌سابقه‌ای در تهران و کرج و به تبعیت از آن در برخی روستاهای دیگر پدید آورد (رهنمایی، ۱۳۶۹: ۳۰). مجموعه زیستی اسلامشهر به منزله بزرگترین کانون زیستی حاشیه‌ای در مجاورت قطب - شهر تهران نیز از این موضوع پیروی کرده است. برای نمونه، اسلامشهر

در سال ۱۳۳۵ از تعداد معدودی روستا به مرکزیت قاسم‌آباد شاهی تشکیل می‌شد (حییبی، ۱۳۸۱: ۲۶) و ۴۸۱ نفر جمعیت داشت، اما این جمعیت در سال ۱۳۴۵ به ۱۰۰۶ نفر رسید.

در سال ۱۳۵۵ جمعیت استان تهران از مرز ۵ میلیون نفر می‌گذرد (رضوانی، ۱۳۸۹: ۵۵-۵۶). در این سال، چهار روستای دیگر یعنی اسلامشهر، قرچک، نظرآباد و هشتگرد با تبدیل شدن به شهر، به منظومه شهری تهران پیوستند. خصوصیات جمعیتی این شهرها حکایت از رشد شتابان چهار شهر یعنی اسلامشهر، ورامین، قرچک و شهریار دارد که، پا به پای شهرهای پیشتر از خود یعنی تهران و کرج رشد کرده و سلسله مراتب‌های بعدی را در منظومه شهری تهران اشغال کرده‌اند (رهنمایی، ۱۳۶۹: ۳۵). بنابراین روند پیراشهرنشینی در این دوران شدت می‌گیرد؛ به‌گونه‌ای که جمعیت اسلامشهر در فاصله دو سرشماری ۵۵-۱۳۴۵ از ۱۰۰۶ نفر به ۵۰۲۷۹ نفر رسید. یعنی در عرض ۱۰ سال به حدود ۵۰ برابر رسید (نظریان، ۱۳۸۸: ۱۵۸) که از جمله دلایل آن می‌توان به نقش روند حکمروایی ضعیف زمین و نقایص سیاست‌ها و طرح‌های واگذاری زمین و مسکن در بی‌توجهی به گروه‌های کم‌درآمد و آسیب‌پذیر اشاره کرد که در سال‌های پس از انقلاب نیز تکرار می‌شود. برای نمونه، ضوابط و معیارهای تفکیک زمین در طرح‌های آماده‌سازی اراضی و شرایط دریافت وام و تسهیلات از استطاعت گروه‌های کم‌درآمد خارج است که در نتیجه این موضوع در فراقکنی این گروه‌ها به سوی نواحی پیراشهری از جمله اسلامشهر دخیل است.

پس از این دوران به دهه ۱۳۶۵-۱۳۵۵ می‌رسیم که به دلیل عبور جمعیت شهرنشین ایران از مرز ۵۰ درصد جمعیت کل کشور به عنوان یک دهه مشخص در تاریخ ایران است. در سرشماری سال ۱۳۶۵ رشد سالانه جمعیت شهری نزدیک به ۵/۴۱ درصد بوده است (نظریان، ۱۳۸۸: ۱۵۸). در ادامه و در سال‌های پس از انقلاب، به دلیل تداوم روند حکمروایی ضعیف زمین و مواردی که پیشتر اشاره گردید و به دلیل افزایش چشمگیر صنایع - کارخانجات، پایانه و انبارها در محور تهران - ساوه که در فاصله سال‌های ۶۵ - ۱۳۵۵ رخ داد (کارگر، ۱۳۸۹: ۲۸۷-۲۸۶) و همچنین، جنگ

تحمیلی، جابجایی‌های گسترده جمعیتی در پهنه سرزمین روی داده و بسیاری از این مهاجران، شهرهای بزرگ، به‌ویژه حومه‌های آن‌ها را به منزله مکان جدید سکناى خود انتخاب می‌کنند (حییبی و هورکاد، ۱۳۸۴: ۶۲). با این اوصاف، از تهران و دیگر شهرهای بزرگ کشور، مهاجران به سوی اسلامشهر روی می‌آورند.

شایان ذکر است که در سال ۱۳۵۵ طبق گزارش مرکز آمار ایران فقط یک نقطه شهری در حوزه شهری به نام اسلامشهر وجود داشته که جمعیت آن به رقم ۵۰۲۹۲ نفر می‌رسد. در سال ۱۳۶۵ با توجه به اینکه از نظر تعاریف مرکز آمار ایران به نقاط جمعیتی بیش از ۵۰۰۰ نفر شهر اطلاق می‌گشت، در حوزه شهری اسلامشهر رباط‌کریم، نقاط رباط‌کریم و اکبرآباد (نسیم‌شهر) و سلطان‌آباد (گلستان) نیز نقطه شهری محسوب می‌شوند (مهندسین مشاور آبان، ۱۳۸۶).

جمعیت اسلامشهر از ۵۰۲۷۹ نفر در سال ۵۵ به بیش از ۴ برابر یعنی ۲۱۵۱۲۹ نفر در سال ۶۵ و نرخ رشد سالیانه آن به ۱۵/۶۴ درصد می‌رسد. همچنین، میزان مهاجران واردشده به این شهر از ۴۰۲۳۳ نفر در سال ۱۳۵۵ به ۱۲۰۲۵۷ نفر در سال ۱۳۶۵ رسید. در این دوره، جمعیت ۱۲۶ نفری محله میان‌آباد در سال ۱۳۵۵ به ۱۰۵۷۶ نفر در سال ۱۳۶۵ رسید که نرخ رشدی معادل ۵۵/۷۳ درصد را نشان می‌دهد (مرکز آمار ایران، ۱۳۵۵ و ۱۳۶۵). در مجموع، تحولات جمعیتی اسلامشهر و سکونتگاه‌های پیرامونی آن در سال‌های ۷۵-۱۳۶۵ را می‌توان با رشد فراوان کارگاه‌های غیرمجاز در پیرامون اسلامشهر و محور تهران - ساوه نیز در ارتباط دانست. در مورد محله میان‌آباد و رشد جمعیت آن نیز باید به دلایل شکل‌گیری اسکان غیررسمی در سطوح گوناگون توجه کرد که در مورد این سکونتگاه نیز صدق می‌کند. از جمله این دلایل می‌توان به سطوح کلان و سازوکار تبعیض‌آمیز و فقرزا بر پایه توزیع غیرعادلانه منابع قدرت، ثروت و درآمد و تجلی فضایی آن در سطح کشور، نبود تعادل‌های منطقه‌ای و مانند آن اشاره کرد که در نتیجه، به حرکت «منطقه‌ای» جمعیت‌های مهاجر به سوی کانون‌های برگزیده می‌انجامد. از آنجا که این جمعیت، عمدتاً همچون پناهجویان اقتصادی، بی‌توجه به قابلیت‌های طبیعی و ظرفیت‌های «انسان ساخت» مقصدشان در پی دسترسی به فرصت‌های اشتغال

و درآمد سرازیر می‌شوند، تقاضای ناگهانی و پرشتابی برای اسکان خود در نواحی محدودی پدید می‌آورند؛ این تقاضا باعث افزایش قیمت‌ها، کاهش ذخیره مسکن، نارسایی خدمات شهری و اشباع شبکه‌های زیربنایی می‌شود. در چنین شرایطی، مهاجرین کم‌درآمد، توان استفاده از بازار رسمی زمین و مسکن را نداشته و با اصرار بر لزوم استقرار خود در همان ناحیه، فضایی ناخوشایند و نامطمئن، لیکن ارزان‌تر را در بازار غیررسمی زمین و مسکن تهیه می‌کنند. در سطح خرد نیز می‌توان از مواردی همچون ضعف برنامه‌های بخشی^۱ مشخص و مؤثر برای پاسخگویی به نیاز سرپناه کم‌درآمدها در توزیع جغرافیایی مناسب؛ پیش‌بینی نکردن فضای مسکونی کافی و مناسب اقشار کم‌درآمد در طرح‌های کالبدی^۲ شهری و اعمال استانداردهای خارج از استطاعت ایشان؛ دسترسی ناچیز به نظام‌های رسمی اعتباری و وام مسکن برای کم‌درآمدها، به‌ویژه شاغلین در بخش غیر رسمی^۳؛ وجود باندهای قدرت نامشروع و سوداگران زمین‌باز به موازات اهمال و ناتوانی در نظارت و کنترل ساخت و سازها، به‌ویژه در فضای بینابینی شهرها؛ و نبود نهادسازی برای تجهیز و تجمیع منابع اقشار کم‌درآمد و حمایت و هدایت نکردن دولت در مورد خانه‌سازی خودیار^۴ نام برد (صرافی، ۱۳۸۱: ۷-۶).

در سال ۱۳۷۵ جمعیت شهر اسلامشهر به ۲۶۵۴۰۱ نفر و نرخ رشد آن به ۲/۱۲ درصد می‌رسد. تعداد مهاجران وارد شده به این شهر نیز کاهش می‌یابد؛ به گونه‌ای که از ۵۵/۹ درصد جمعیت شهر در سال ۱۳۶۵ به ۲۱/۴۲ درصد در سال ۱۳۷۵ می‌رسد (مرکز آمار ایران، ۱۳۶۵ و ۱۳۷۵) که از دلایل آن می‌شود به تهیه و تصویب اولین طرح جامع و تفصیلی اسلامشهر (۱۳۶۸) و اعمال نسبی ضوابط طرح (کارگر، ۱۳۸۹: ۲۸۷) اشاره کرد. در این دوره همچنین، تغییر مهاجرت از اسلامشهر به روستاها و حوزه نفوذ آن رخ می‌دهد که برای نمونه می‌شود از اکبرآباد با جمعیت نزدیک به ۱۵۰ هزار نفر، سلطان‌آباد با بیش از ۱۰۰ هزار نفر و صالح‌آباد نام برد. جمعیت میان‌آباد نیز از ۱۰۵۷۶ نفر در سال ۱۳۶۵ به ۱۸۶۲۸ نفر در سال

1- Sectoral

2- Physical

3- Informal Sector

4- Self-Help

۱۳۷۵ می‌رسد.

اما، به تدریج و با نزدیک‌شدن به سال ۸۰ تحول دیگری در شهرستان اسلامشهر رخ می‌دهد؛ به‌گونه‌ای که از سال ۱۳۸۱ با ترکیب شهرک چهاردانگه - مطهری، گلشهر - ماهشهر و حسین‌آباد مفرح و حسن‌آباد لقمانی شهر چهاردانگه بر روی محور تهران - ساوه شکل گرفت و شهرداری آن تأسیس گردید (مهندسین مشاور نقش جهان - پارس، ۱۳۸۹: ۴). هم‌اکنون، این نقطه شهری پذیرای بسیاری از مهاجران و اتباع خارجی و مراکز فعالیت و کارگاه‌های صنعتی است.

در ادامه و در سال ۱۳۸۵ جمعیت شهر اسلامشهر به ۳۵۷۳۸۹ نفر و نرخ رشد آن در دهه ۱۳۷۵-۱۳۸۵ به ۳ درصد می‌رسد. تعداد مهاجران وارد شده به شهر اسلامشهر از ۵۶۸۵۲ نفر در سال ۱۳۷۵ به بیش از ۲ برابر یعنی ۱۳۳۲۶۰ نفر در سال ۱۳۸۵ رسید (مرکز آمار ایران، ۱۳۸۵ و ۱۳۷۵) که از دلایل آن می‌شود به رانش صنایع و کارگاه‌های تولیدی تهران به نواحی پیراشهری از جمله اسلامشهر و رشد و گسترش سکونتگاه‌های پیرامونی در اسلامشهر همچون میان‌آباد اشاره کرد. همان‌گونه که از جدول ۲ پیداست در سال ۱۳۸۵ از مجموع مهاجران واردشده به منطقه کلانشهری تهران^۱ ۸۶/۷۶ درصد به نقاط شهری و ۱۳/۲۳ درصد به نقاط روستایی وارد شده‌اند. در این میان شهرستان اسلامشهر ۴/۴۰ درصد از مهاجران واردشده به منطقه کلانشهری تهران را به خود اختصاص داده است. در سال ۱۳۸۵، مجموع مهاجرت از دیگر شهرستان‌های منطقه برابر با ۸۱۴۴۵۰ نفر بوده که از این میزان ۷۶/۷۸ درصد آن مربوط به نقاط شهری است. در این سال، ۱۴۳۵۸۶۱ نفر از شهرستان‌های دیگر استان‌ها به منطقه کلانشهری تهران مهاجرت کرده‌اند که ۷۳/۱۸ درصد آن مربوط به نقاط شهری است. در شهرستان اسلامشهر نیز ۴۰۴۳۰ نفر (۳۰/۸۴ درصد) از شهرستان‌های دیگر استان‌ها و ۶۶۱۹۸ نفر (۵۰/۵۰ درصد) از سایر شهرستان‌های منطقه به این شهرستان مهاجرت کرده‌اند که بالاترین میزان مهاجرت را دربر می‌گیرد. از رقم یادشده، ۹۱/۲۰ درصد آن مربوط به نقاط شهری و بقیه آن مربوط به نقاط روستایی است.

۱-طبق مصوبه هیئت وزیران در تاریخ ۱۳۹۴/۷/۲۶ شهرستان‌های تهران، دماوند، ری، شمیرانات، کرج، ورامین، اسلامشهر، ساوجبلاغ، شهریار، رباط‌کریم، پاکدشت و نظرآباد در مجموعه شهری تهران قرار گرفتند. بنابراین، در این مقاله برای محاسبه جمعیت منطقه کلانشهری تهران، جمعیت شهرستان فیروزکوه در نظر گرفته نشده است.

جدول ۲: مهاجران واردشده به منطقه کلانشهری تهران و شهرستان اسلامشهر (طی ۱۰ سال گذشته) بر حسب علت مهاجرت، ۱۳۸۵

محدوده	جمع	جستجوی کار	جستجوی کار بهتر	انتقال شغلی	تحصیل	پایان تحصیل	انجام خدمت وظیفه	پایان خدمت وظیفه	پیروی از خانوار	سایر	اظهار نشده
منطقه کلانشهری تهران	۲۹۷۷۳۱۹	۳۵۲۰۷۴	۱۷۲۲۷۳	۱۳۱۹۴۶	۱۲۰۷۹۳	۱۵۹۲۰	۴۹۴۹۶	۲۷۷۶۵	۱۵۸۴۰۱۴	۳۸۵۶۶۳	۱۴۱۳۲۸
نقاط شهری	۲۵۸۳۱۴۵	۲۹۵۳۵۳	۱۵۳۳۰۶	۱۳۳۳۲۶	۱۱۷۱۴۸	۱۵۵۷۱	۳۹۲۱۶	۲۵۶۲۷	۱۳۵۹۸۲۷	۳۳۶۹۵۳	۱۲۷۰۱۵
نقاط روستایی	۳۹۴۱۷۴	۵۶۷۲۰	۱۹۰۶۷	۸۷۱۹	۱۸۸۳	۳۴۹	۱۰۲۷۹	۲۲۳۸	۲۲۱۸۹۶	۵۸۷۱۱	۱۴۳۱۳
شهرستان اسلامشهر	۱۳۱۰۸۱	۱۱۹۴۳	۶۲۸۴	۳۷۴۸	۹۴۴	۲۶۰	۱۶۴۹	۳۰۷۶	۷۶۷۸۵	۲۱۳۹۲	۵۰۰۲
نقاط شهری	۱۱۵۸۱۴	۹۱۸۱	۵۷۶۵	۳۶۳۶	۹۳۲	۲۶۰	۱۴۴۰	۲۹۲۰	۶۸۰۹۴	۱۹۰۸۱	۴۵۰۶
نقاط روستایی	۱۵۲۶۸	۲۷۶۱	۵۱۹	۱۱۲	۱۲	۰	۲۱۰	۱۵۶	۸۶۹۰	۲۳۱۱	۴۹۶

منبع: مرکز آمار ایران، سرشماری عمومی نفوس و مسکن، ۱۳۸۵ الف و ب
 نیز، بررسی علت مهاجرت نشان می‌دهد که پیروی از خانوار با ۵۳/۳۰ درصد، سایر موارد با ۱۲/۹۵ درصد و جستجوی کار با ۱۱/۸۲ درصد بالاترین درصدها را در میان علل مهاجرت به منطقه کلانشهری تهران به خود اختصاص داده‌اند. در شهرستان اسلامشهر نیز پیروی از خانوار با ۵۸/۵۷ درصد، سایر موارد با ۱۶/۳۱ درصد و جستجوی کار با ۹/۱۱ درصد بالاترین درصد علل مهاجرت به شهرستان اسلامشهر را دربر می‌گیرند. گفتنی است که با توجه به رشد و گسترش شهر، در سال ۱۳۸۵ برخی سکونتگاه‌های حاشیه شهر با شهر ادغام شده و در قلمرو و حریم شهر اسلامشهر قرار گرفته‌اند که برای نمونه می‌توان از میان‌آباد و کاشانک نام برد.

جدول ۳: مهاجران وارد شده به نقاط شهری و روستایی منطقه کلانشهری تهران و شهرستان اسلامشهر طی ۵ سال گذشته بر حسب شهرستان محل اقامت فعلی و قبلی، ۱۳۸۵

محدوده	جمع	محل اقامت قبلی							
		شهرستان محل سرشماری		سایر شهرستان‌های استان‌ها		شهرستان‌های سایر استان‌ها			
		شهر	آبادی	شهر	آبادی	شهر	آبادی		
منطقه کلانشهری تهران	۲۹۷۷۳۱۹	۳۵۶۹۲۲	۱۹۶۵۱۰	۷۳۲۵۹۶	۸۱۸۵۴	۱۱۵۱۳۵۴	۲۸۴۵۰۷	۱۱۱۹۸۸	۶۱۵۸۸
نقاط شهری	۲۵۸۲۱۴۵	۲۹۸۸۲۷	۱۵۴۱۱۸	۶۲۵۴۰۷	۷۰۱۰۶	۱۰۵۰۸۵۰	۲۴۵۰۶۴	۸۴۳۲۷	۵۴۴۴۶
نقاط روستایی	۳۹۴۱۷۴	۵۸۰۹۵	۴۳۳۹۲	۱۰۷۱۸۹	۱۱۷۴۸	۱۰۰۵۰۴	۳۹۴۴۳	۲۷۶۶۱	۷۱۴۲
اسلامشهر	۱۳۱۰۸۱	۱۲۴۴۸	۶۳۵۴	۶۰۳۷۳	۵۸۲۵	۳۰۸۹۵	۹۵۳۵	۲۶۱۳	۳۰۳۸
نقاط شهری	۱۱۵۸۱۴	۱۰۴۴۶	۴۵۲۶	۵۵۷۹۵	۵۲۴۹	۲۷۳۷۲	۸۳۷۸	۱۶۷۱	۲۳۸۷

منبع: مرکز آمار ایران، سرشماری عمومی نفوس و مسکن، ۱۳۸۵

جدول ۴: جمعیت نقاط شهری شهرستان اسلامشهر و سهم از کل جمعیت منطقه کلانشهری تهران از سال ۱۳۴۵ تا ۱۳۹۵

محدوده	جمع	محل اقامت قبلی										
		شهرستان محل سرشماری			سایر شهرستان‌های استان		شهرستان‌های سایر استان‌ها					
		شهر	آبادی	اظهاری نشده	شهر	آبادی	اظهاری نشده					
اسلامشهر	۴۹۴۷۰	۱۵۴۴۷	۱۵۶۰	۱۱۳	۱۶۸۶۴	۱۷۳	۱۶۲	۱۱۰۹۸	۱۲۰۹	۱۰۲	۸۵۱	۱۸۹۱

منبع: مرکز آمار ایران، نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن، ۱۳۴۵-۹۰

در سال ۱۳۹۰ جمعیت شهر اسلامشهر به ۴۳۵۴۰۱ نفر و نرخ رشد آن در طی دوره ۱۳۸۵-۹۰ به ۴/۰۲ درصد رسید. همچنین، جمعیت چهاردانگه در سال ۱۳۹۰ به ۶۶۲۲۹ نفر و احمدآباد مستوفی به ۱۱۲۷۸ نفر رسید؛ بنابراین بالاترین میزان رشد مربوط به اسلامشهر است (جدول ۴). در سال ۱۳۹۰ مهاجران وارد شده به منطقه کلانشهری تهران به ۱۳۱۱۷۶۰ نفر رسید. در بین شهرستان‌های منطقه،

شهرستان‌های تهران، کرج، شهریار و ملارد به ترتیب با ۳۹۹۹۴۹، ۲۵۳۴۰۵، ۱۳۲۰۷۸ و ۸۰۸۰۸ نفر بالاترین میزان مهاجران وارد شده به منطقه را به خود اختصاص داده‌اند. همچنین ۴۹۴۷۰ نفر به شهرستان اسلامشهر وارد شده‌اند که ۳/۷۷ درصد مهاجرت به منطقه کلانشهری را در بر می‌گیرد. از این حیث شهرستان اسلامشهر در جایگاه هفتم قرار گرفته است. دسته‌بندی مهاجران وارد شده به شهرستان اسلامشهر بر حسب استان محل اقامت قبلی نیز نشان می‌دهد که از همه استان‌ها به اسلامشهر مهاجر وارد شده است، که بالاترین میزان مربوط به استان تهران (۳۴۰۴۴ نفر)، استان البرز (۱۶۱۶ نفر) و آذربایجان شرقی (۱۲۶۱ نفر) بوده است. در این میان ۱۷۱۲۰ نفر محل اقامت قبلی‌شان همان شهرستان محل سرشماری، ۱۷۱۹۹ نفر از سایر شهرستان‌های استان و ۱۲۴۰۹ نفر از شهرستان‌های سایر استان‌ها به اسلامشهر وارد شده‌اند. بنابراین می‌شود گفت که بالاترین میزان مهاجرت به اسلامشهر از سایر شهرستان‌های استان با ۳۴/۷۶ درصد و پایین‌ترین درصد مربوط به شهرستان‌های سایر استان‌ها با ۲۵/۰۸ درصد است.

جدول ۵: مهاجران وارد شده طی ۵ سال گذشته بر حسب علت مهاجرت- براساس آخرین جابجایی انجام شده، ۱۳۹۰

محدوده، سال ۱۳۹۰	جمع	جستجوی کار	جستجوی کار بهتر	انتقال شغلی	تحصیل	پایان تحصیل	انجام یا پایان خدمت و طبقه	دستیابی به مسکن مناسب‌تر	پیروی از خانوار	سایر	اظهار نشده
منطقه کلانشهری تهران	۱۳۱۱۶۰	۱۱۷۶۲۶	۵۰۳۳۴	۴۱۹۱۳	۵۵۹۲۶	۳۷۳۵	۱۵۸۷۵	۱۹۷۹۲۵	۶۷۰۸۶۰	۹۰۶۹۳	۳۲۰۸۷
شهرستان اسلامشهر	۴۹۴۷۰	۲۸۱۳	۱۶۳۸	۱۱۶۱	۳۳۴	۶۵	۱۱۰	۹۵۸۰	۳۹۷۵۰	۳۱۱۲	۹۸۷
نقاط شهری	۴۴۱۱۱	۳۲۹۳	۱۴۷۶	۱۱۰۵	۲۲۴	۶۱	۱۰۶	۸۷۷۶	۲۴۵۳۵	۲۶۹۳	۹۰۴
نقاط روستایی	۵۳۵۹	۵۱۰	۱۶۲	۵۶	۱۱	۴	۴	۸۰۴	۳۲۰۵	۵۰۰	۹۳

منبع: مرکز آمار ایران، سرشماری عمومی نفوس و مسکن، ۱۳۹۰

جدول ۶: مهاجران وارد شده طی ۵ سال گذشته بر حسب محل اقامت قبلی - براساس آخرین جایجایی انجام شده، اسامشهر، ۱۳۹۰

محل اقامت قبلی											جمع	محدوده سال ۱۳۹۰ اسلامشهر
اظهاری نشده	خارج از کشور	شهرستان‌های سایر استان‌ها			سایر شهرستان‌های استان			شهرستان محل سرشماری				
		اظهاری نشده	آبادی	شهر	اظهاری نشده	آبادی	شهر	اظهاری	آبادی	شهر		
۱۸۹۱	۸۵۱	۱۰۲	۱۲۰۹	۷۸۰۹۱	۱۶۲	۱۷۳	۱۶۸۶۴	۱۱۳	۱۵۶۰	۱۵۴۴۷	۴۹۴۷۰	اسلامشهر

منبع: مرکز آمار ایران، سرشماری عمومی نفوس و مسکن، ۱۳۹۰

در بررسی علل مهاجرت، در سرشماری سال ۹۰ گزینه دستیابی به مسکن مناسب‌تر نیز به علل مهاجرت افزوده شده است. در این میان، مهمترین علت مهاجرت در منطقه کلانشهری تهران، گزینه پیروی از خانوار با ۵۱/۱۴ و پس از آن دستیابی به مسکن مناسب‌تر با ۱۵/۰۸ درصد و جستجوی کار با ۸/۹۶ درصد قرار دارد. در شهرستان اسلامشهر نیز گزینه پیروی از خانوار با ۶۰/۱۳ درصد مهمترین علت مهاجرت و پس از آن گزینه‌های دستیابی به مسکن مناسب‌تر و جستجوی کار به ترتیب با ۱۹/۳۶ درصد و ۵/۶۸ درصد قرار دارد. گزینه‌های پیش‌گفته در نقاط شهری و روستایی نیز بالاترین درصدها را به خود اختصاص داده است.

بنابراین، مهاجران در گام نخست به صورت انفرادی و یا گروهی به شهرستان اسلامشهر کوچ کرده و از طریق آشنایان و اقوام خود با مقصد آشنا شده و در ادامه و به تدریج جایی در اسلامشهر برای خود دست و پا می‌کنند. البته، با توجه به هزینه‌های بالاتر زندگی و قیمت زمین و مسکن در مرکز شهر و نقاط شهری و روند حکمروایی ضعیف، همان روند فرافکنی جمعیت از کلانشهر تهران به سوی نواحی پیراشهری و از جمله اسلامشهر در این مرحله نیز تکرار می‌شود. به عبارت دیگر مهاجران که توانایی تأمین مسکن در مرکز شهر و نقاط شهری را ندارند

به سوی هاله‌های پیرامونی سوق داده می‌شوند. وجود همگونی بالای قومی در برخی نقاط برای نمونه در میان‌آباد (شهرک امام حسین) نیز به جذب مهاجران و سازگاری آنها با محیط جدید یاری می‌رساند. افزون بر این، از سایر کشورها به‌ویژه افغانستان و عراق نیز در شهرستان اسلامشهر سکونت دارند؛ به‌گونه‌ای که از جمعیت ۴۸۵۶۸۸ نفری شهرستان اسلامشهر در سال ۱۳۹۰، تعداد ۱۶۰۴۵ نفر مربوط به کشور افغانستان است که بالاترین میزان اتباع خارجی را در بر می‌گیرد. با توجه به جمعیت ۴۶۳۱۹۰ نفری اتباع افغانی در استان تهران، می‌شود گفت که ۳/۴۶ درصد جمعیت افغانی‌ها در شهرستان اسلامشهر سکونت دارند که از این حیث جایگاه هشتم را در استان به خود اختصاص داده است. در سال ۱۳۹۵ نیز ۱۹۳۸۲ نفر از جمعیت شهرستان اسلامشهر را اتباع افغانی تشکیل داده است که ۳/۵ درصد جمعیت شهرستان را دربر می‌گیرد. در مجموع، با تردد در شهر و روستاهای اسلامشهر می‌شود به حضور پررنگ افغانی‌تبارها در احمدآباد مستوفی، حسن‌آباد خالصه، چهاردانگه و فیروز بهرام و در برخی محلات و روستاهای اسلامشهر پی‌برد.

جدول ۷: جمعیت شهرستان اسلامشهر بر حسب تابعیت، ۱۳۹۰-۹۵

۱۳۹۰								شهرستان
اظهارنشده	سایر کشورها	ترکیه	پاکستان	عراق	افغانستان	ایران	جمع	
۱۲۰۵	۱۲۷	۱۰	۶۸	۱۰۰	۱۶۰۴۵	۴۶۸۱۳۳	۴۸۵۶۸۸	
۱۳۹۵								اسلامشهر
۱۵۸	۱۰	۲	۲	۲۱	۱۹۳۸۲	۵۲۹۰۴۵	۵۴۸۶۲۰	

منبع: مرکز آمار ایران، نتایج تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن، ۹۵-۱۳۹۰، شهرستان اسلامشهر

جمعیت شهرستان اسلامشهر در سرشماری ۱۳۹۵ به ۵۴۸۶۲۰ نفر رسید که از این میزان ۵۱۲۱۵۶ نفر در نقاط شهری و ۳۶۴۳۹ نفر در نقاط روستایی شهرستان ساکن بوده‌اند. ۲۵ نفر نیز جزو جمعیت غیرساکن دسته‌بندی شده‌اند. بالاترین نرخ رشد

در میان نقاط شهری شهرستان به احمدآباد مستوفی، اختصاص دارد که از دلایل آن می‌شود به تبدیل شدن احمدآباد مستوفی به شهر اشاره نمود. گفتنی است که ۳۷۱۷۲ نفر نیز به شهرستان وارد شده‌اند که از این میزان ۷/۸۰ درصد محل اقامت قبلی‌شان شهرستان محل سرشماری، ۴۷/۵۳ درصد سایر شهرستان‌های استان و ۴۱/۸۳ درصد شهرستان‌های سایر استان‌ها بوده است. بنابراین بالاترین درصد جابجایی‌ها به مهاجرت‌های درون‌استانی و منطقه کلانشهری اختصاص دارد. دسته‌بندی مهاجران وارد شده به اسلامشهر بر حسب استان محل اقامت قبلی نشان می‌دهد که استان تهران با ۵۵/۳۳ درصد (۲۰۵۶۹ نفر) رتبه نخست را به خود اختصاص داده است. پس از تهران، استان لرستان با ۳/۹۸ درصد (۱۴۸۲ نفر) و استان البرز با ۳/۶۸ درصد (۱۳۶۹ نفر) به ترتیب جایگاه دوم و سوم را به خود اختصاص داده‌اند. در این بین بررسی وضعیت مهاجران بر حسب سن نیز حکایت از آن دارد که گروه‌های سنی ۲۵-۲۹ و ۳۰-۳۴ ساله بالاترین درصدها را به خود اختصاص داده‌اند که به ترتیب ۱۵/۸۶ و ۱۵/۷۳ درصد تعداد کل مهاجران را دربر می‌گیرد که از دلایل آن می‌توان به جستجوی مسکن مناسب و ارزان و نزدیکی به مراکز جمعیتی پیرامون و تهران برای رفت‌وآمد به مراکز کار و تحصیل اشاره کرد.

جدول ۸: مهاجران وارد شده طی ۵ سال گذشته بر حسب محل اقامت قبلی - براساس آخرین جابجایی انجام شده - اسلامشهر، ۱۳۹۵

محل اقامت قبلی											جمع	محدوده، سال ۱۳۹۵
اظهار نشده	خارج از کشور	شهرستان‌های سایر استان‌ها			سایر شهرستان‌های استان			شهرستان محل سرشماری				
		اظهار نشده	آبادی	شهر	اظهار نشده	آبادی	شهر	اظهار	آبادی	شهر		
۴۶	۱۰۰۳	۶	۱۶۴۸	اظهار نشده	آبادی	شهر	اظهار نشده	شهر	آبادی	شهر	۳۷۱۷۲	اسلامشهر

منبع: مرکز آمار ایران، سرشماری عمومی نفوس و مسکن، ۱۳۹۵

به هر روی، از جمعیت و نرخ رشد نقاط شهری شهرستان سخن گفته شد، نگاهی به جمعیت روستاهای بخش مرکزی اسلامشهر نیز نشان می‌دهد که برخی روستاها، افزایش و برخی کاهش جمعیت را تجربه کرده‌اند. عدم تطابق رشد جمعیت تحصیل‌کرده با رشد اشتغال و در نتیجه خارج شدن نیروهای تحصیل‌کرده از روستاها، وضعیت نامناسب کشاورزی، ناامنی مالکیت زمین و مشکلات ثبتی زمین و مانند آن از مهمترین دلایل کاهش جمعیت روستاها محسوب می‌شود. شکل‌گیری شهرستان بهارستان و تبدیل صالح‌آباد به نقطه شهری نیز باعث تشدید روابط آن با روستاهای پیرامونی به‌ویژه حسین‌آباد شده است؛ به‌گونه‌ای که روستای حسین‌آباد پتانسیل بالایی را برای ادغام با نقطه شهری مجاور خود نشان می‌دهد. در این میان همجواری حسین‌آباد با صالحیه باعث شده است که اهالی حسین‌آباد برای انجام برخی از امور روزمره خود به صالحیه و برای تأمین برخی دیگر از نیازهایشان به اسلامشهر در رفت‌وآمد باشند. کشاورزان حسین‌آباد نیز عمدتاً از اهالی علی‌آباد طیآنچه هستند و در آنجا سکونت دارند و برای امور کشاورزی از کارگران افغانی بهره می‌گیرند.

جدول ۹: جمعیت روستاهای بخش مرکزی شهرستان اسلامشهر

نام بخش	آبادی	جمعیت	جمعیت	جمعیت	میزان رشد
مرکزی	سال	۱۳۸۵	۱۳۹۰	۱۳۹۵	(۹۵-۹۰)
	شاطره	۹۴۷۷	۹۰۳۹	۷۱۵۰	-۰/۹
	حسین آباد	۳۳۴۰	۳۷۴۸	۳۸۹۹	۰/۷
	علی آباد طیانچه	۱۲۵۸	۱۳۶۳	۱۲۵۹	-۱/۵
	بهرام آباد	۱۷۷۰	۱۷۵۳	۱۸۸۹	-۰/۱
	حسین آباد سیاه آب	۶۹	۶۲	۶۱	-۰/۳
	ملک آباد	۳۱۹	۲۴۶	۳۰۶	-۵/۰۶
	مهران آباد	۲۴۵	۲۰۶	۲۵۴	-۳/۴
	کرک اینکچه	۷۰	۵۶	۱۱۹	-۴/۳
	نظام آباد	۱۱۱۶	۸۶۱	۱۰۶۱	-۵/۰۵
	ده عباس	۹۱۷	۹۰۶	۹۵۸	-۰/۲
	سیمون	۴۸	۱۵۰	۲۲۲	۲۵/۵
	لهک	-	۳۶	۴۶	-

منبع: مرکز آمار ایران، سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال‌های ۱۳۸۵، ۹۰ و ۹۵ و شبکه بهداشت و درمان اسلامشهر، ۱۳۹۰

روستای قلعه سیمون نیز در طی سالهای اخیر نرخ رشد مثبتی را تجربه کرده است. در این رابطه باید گفت که خاستگاه قومی و اجتماعی این خانوارها عمدتاً قبیله‌ای و منشاء اصلی آنها از زابل بوده است که به دلیل خشکسالی‌هایی که در گذشته رخ داد، به گرگان و گنبد مهاجرت کرده و بنابر اظهارات اهالی، به دلیل سیل، در دهه ۷۰ و ۸۰ به تدریج به قلعه سیمون و اخیراً قلعه کرک مهاجرت کرده و ساکن شده‌اند. این خانوارها مناسبات خویشاوندی درون‌گروهی داشته و همین مناسبات به عنوان یک عامل حمایتی در ایجاد همبستگی بین آنها مؤثر است. همچنین، باتوجه به میانگین سنی پایین والدین، نرخ باروری در این خانواده‌ها بالاست. در چند سال

گذشته پروژه‌های محرومیت‌زدایی روستا با همکاری نهادهای مختلف به اجرا درآمده و نزدیک به ۵۰ واحد مسکونی برای ساکنان ساخته شده است (خبرگزاری ایسنا، ۱۳۹۵). سایر روستاهای دهستان ده‌عباس نیز جمعیت مهاجر بسیاری را در خود جای داده‌اند که از جمله دلایل آن می‌توان به هزینه‌های پایین‌تر زندگی در روستاها نسبت به شهر، ارزان بودن قیمت زمین و مسکن و دسترسی آسان‌تر به مراکز جمعیتی مجاور اشاره کرد. در این میان افراد غیربومی نیز اقدام به خرید زمین در سطح دهستان نموده و بعد از احداث ساختمان، از طریق بنگاه‌های موجود در روستاهای دهستان اقدام به فروش و یا اجاره می‌نمایند. جابجایی‌های روزانه دهستان ده‌عباس هم به تهران و هم به اسلامشهر انجام می‌شود و ساکنان از روستا به صورت خوابگاهی بهره می‌برند (بیژنی و حبیبی، ۱۳۹۵: ۱۸۸). این موضوع در شاطره، نمود بیشتری دارد که اهالی به منظور اشتغال به کارگاه‌های موجود در پیرامون اسلامشهر و شاطره و همچنین تهران در آموشد هستند.

نتیجه‌گیری

روند روزافزون افزایش جمعیت در مناطق کلانشهری و فراقکنی جمعیت و فعالیت‌ها به نواحی پیراشهری لزوم توجه به مطالعات جمعیتی را در هرگونه برنامه‌ریزی آشکار می‌سازد. بر این مبنا پژوهش پیش‌رو، با هدف تحلیل سازوکارهای پیراشهرنشینی از منظر تحولات جمعیتی در بخش مرکزی شهرستان اسلامشهر صورت گرفت. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که بالاترین میزان مهاجرت به اسلامشهر در طی دوره‌های ۱۳۸۵-۱۳۹۵ از سایر شهرستان‌های استان صورت گرفته است. گزینه پیروی از خانوار به عنوان مهمترین علت مهاجرت به شمار می‌رود و دستیابی به مسکن مناسب‌تر و جستجوی کار نیز از دیگر علل محسوب می‌شوند. در مجموع، روند جمعیت‌پذیری و جمعیت‌گریزی اسلامشهر با عواملی همچون انتخاب تهران به عنوان قطب فعالیت‌های صنعتی و خدماتی، سیاست‌ها و طرح‌های بالادستی و روند حکمروایی ضعیف زمین، نقایص برنامه‌ریزی مسکن در چشم‌پوشی از گروه‌های کم‌درآمد، اعمال ضوابط طرح‌های جامع و تفصیلی در برخی از دوره‌ها،

و هزینه‌های زمین و مسکن در ارتباط است. با توجه به هزینه‌های بالاتر زمین و مسکن در مرکز شهر و نقاط شهری همان روند فزاینده جمعیت از کلانشهر تهران به سوی نواحی پیراشهری، از اسلامشهر به سوی سکونتگاه‌های پیرامونی نیز تکرار می‌شود. به عبارت دیگر مهاجرین که توانایی تأمین زمین و مسکن در مرکز شهر و نقاط شهری را ندارند، به سوی هاله‌های پیرامونی سوق داده می‌شوند. وجود همگونی بالای قومی در برخی نقاط همچون میان‌آباد، حسین‌آباد و قلعه سیمون نیز به جذب مهاجران و سازگاری آن‌ها با محیط جدید یاری رسانده است. نرخ رشد منفی برخی نقاط روستایی محدوده مورد مطالعه نیز ریشه در نبود توازن میان رشد جمعیت تحصیل‌کرده و تقاضای کار، فقدان زمین‌های مناسب کشاورزی، ناامنی مالکیت زمین، مشکلات ثبتی زمین و مسکن و مانند آن دارد. در این میان روستای حسین‌آباد به دلیل همجواری با صالحیه، پتانسیل بالایی را برای پیوستن به نقطه شهری پیرامون خود نشان می‌دهد و برخی سکونتگاه‌ها همچون میان‌آباد در سال‌های اخیر در قلمرو و حریم شهر اسلامشهر قرار گرفته و در آن ادغام شده‌اند. در مجموع الگوی جابجایی‌های روزانه جمعیتی در اسلامشهر به سوی مراکز اشتغال و تحصیل در اسلامشهر و تهران است.

منابع:

- آشنایی، تکتم (۱۳۹۲). تحلیل پیامد سیاست‌های هدایت و کنترل رشد بر روند پیراشهرنشینی در هاله کلان‌شهری تهران، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علم و صنعت، دانشکده معماری و شهرسازی، گروه شهرسازی.
- آشنایی، تکتم؛ دانشپور، سید عبدالهادی و صرافی مظفر (۱۳۹۴). تأثیر تحولات پیراشهرنشینی بر دگرگونی زمین‌های مستعد زراعی و اهمیت آن در برنامه‌ریزی و مدیریت حریم مصوب ۱۳۸۵ تهران، نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی، سال هفتم، شماره دوم، ۱۸۷-۲۱۰.
- بیژنی، علی و حبیبی، مهناز (۱۳۹۵). عوامل مؤثر در جابه‌جایی جمعیت در نواحی روستایی شهرستان اسلامشهر- دهستان ده‌عباس، جغرافیا (برنامه‌ریزی منطقه‌ای)، سال هفتم، شماره ۱، ۱۷۷-۱۸۹.
- پرنون، زیبا (۱۳۸۹). بررسی اثر مهاجرت بر تغییر کاربری اراضی شهر اسلامشهر از سال ۱۳۴۵ تا ۱۳۸۵، پایان‌نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد در رشته جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری دانشگاه تهران، دانشکده جغرافیا.
- حبیبی، سید محسن (۱۳۸۱). نقش و جایگاه مجموعه‌های زیستی پیرامون شهرهای بزرگ در نظام اسکان کشور (نمونه مطالعاتی: اسلامشهر)، هفت شهر، سال سوم، شماره هشتم، ۲۵-۳۳.
- حبیبی، محسن و هورکاد، برنارد (۱۳۸۴). اطلس کلانشهر تهران، ناشر: شرکت پردازش و برنامه‌ریزی شهری (شهرداری تهران)، تهران.
- خیرگزاری ایسنا (۱۳۹۵). بهره‌برداری از ۴۹ واحد مسکونی برای ساکنین روستای قلعه سیمون، ۲۸ آذر، کدخبر: ۹۵۰۹۲۸۱۷۱۲۲.
- دانشپور، زهره (۱۳۸۵). تحلیل نابرابری فضایی در محیط‌های پیراشهری: کوششی در استفاده از رهیافت برنامه‌ریزی و مدیریت راهبردی در تهران، هنرهای زیبا، شماره ۲۸، ۵-۱۴.
- رضوانی، محمدرضا (۱۳۸۹). شهرگرایی و چشم‌انداز تمرکززدایی در شهر تهران، مدیریت شهری، شماره ۲۵، ۴۹-۶۲.

- رهنمایی، محمدتقی؛ (۱۳۶۹). توسعه تهران و دگرگونی در ساختارهای نواحی روستایی اطراف، تحقیقات جغرافیایی، شماره ۱۶، ۲۴-۵۳.

- شبکه بهداشت و درمان اسلامشهر (۱۳۹۰). آمار جمعیتی روستاهای اسلامشهر.

- صرافی، مظفر (۱۳۸۱). به سوی نظریه‌ای برای ساماندهی اسکان غیررسمی- از حاشیه‌نشینی تا متن شهرنشینی، هفت‌شهر، سال سوم، شماره ۸، ۵-۱۱.

- ضیاء‌توانا، محمدحسن و قادرمزی، حامد (۱۳۸۸). تغییرات کاربری اراضی روستاهای پیراشهری در فرایند خزش شهر روستاهای نایسر و حسن‌آباد سنندج، پژوهش‌های جغرافیای انسانی، شماره ۶۸، ۱۱۹-۱۳۵.

- فرمانداری اسلامشهر (۱۳۹۳). موقعیت جغرافیایی اسلامشهر، تاریخ انتشار: ۱۳ آذر ۱۳۹۳، روابط عمومی فرمانداری اسلامشهر،

<https://islamshahr.ostan-th.ir/?PageID=۵>

- کارگر، بهمن (۱۳۸۹). فضا، جامعه و امنیت اجتماعی در حاشیه جنوبی کلانشهر تهران (مطالعه موردی: شهرستان اسلامشهر)، رساله دکتری جهت اخذ مدرک دکتری، دانشگاه شهید بهشتی، دانشکده علوم زمین.

- محمود کلایه، محمد (۱۳۷۳). ارزیابی طرح جامع اسلامشهر، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، گروه شهرسازی، دانشکده هنرهای زیبا، دانشگاه تهران.

- مهندسین مشاور آبان (۱۳۸۶). طرح راهبردی ساختاری حوزه شهری اسلامشهر - رباط کریم.

- مهندسین مشاور نقش جهان - پارس (۱۳۸۹). طرح توسعه و عمران (جامع) شهر چهاردانگه، جلد اول.

- نظریان، اصغر (۱۳۸۸). پویایی نظام شهری ایران، انتشارات مبتکران، تهران.

- نوری کرمانی، علی؛ محمدپورلیما، نغمه و عالیزاد میناآباد، فرشید (۱۳۹۴). مدیریت شهری و تعارض ناشی از الحاق نقاط روستایی به محدوده شهرها (نمونه موردی: شهر اسلامشهر و روستای شاطره)، پژوهش‌های جغرافیای انسانی، دوره ۴۷، شماره ۱، ۱۱۹-۱۲۹.

- مرکز آمار ایران (۱۳۳۵). نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن شهرستان ری،

- نتایج تفصیلی شهرستان ری.
- مرکز آمار ایران (۱۳۵۵). نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن شهرستان ری، نتایج تفصیلی شهرستان ری.
- مرکز آمار ایران (۱۳۶۵). نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن، نتایج تفصیلی شهرستان اسلامشهر.
- مرکز آمار ایران (۱۳۷۵). نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن، نتایج تفصیلی شهرستان اسلامشهر.
- مرکز آمار ایران (۱۳۸۵ الف). نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن استان تهران.
- مرکز آمار ایران (۱۳۸۵ ب). نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن، نتایج تفصیلی شهرستان اسلامشهر.
- مرکز آمار ایران (۱۳۹۰). نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن، نتایج تفصیلی شهرستان اسلامشهر.
- مرکز آمار ایران (۱۳۹۵). نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن، نتایج تفصیلی شهرستان اسلامشهر.
- Adell, G. (1999). Theories and Models of the Peri-urban Interface: A Changing Conceptual Landscape, Strategic Environmental Planning and Management for the Peri-urban Interface. Research Project, Development Planning Unit (DPU) University College London.
- Allen, A., da Silva, N., Corubolo, E. (1999). Enviromental Problems opportunities of - the Peri- Urban Interface and Their Impact Upon The Poor. Strategic Environmental Planning and Management for the Peri-urban Interface Research Project, Development .Planning Unit (DPU) University College London
- Buxton, M. et al. (2006). Change and Continuity in Peri-urban Australia: State of - the Peri-urban Regions – A Review of the Literature. Monograph 1 – Change and .Continuity in Peri-Urban Australia, RMIT University, Melbourne
- Buxton, M., DC, L. (2007). Change in Peri - urban Australia: Implications for Land- .Use Policies. Paper to 3rd State of Australian Cities Conference, Adelaide
- Maneepong, C., Webster, D. (2008). Governance responses to emerging peri- urbanisation issues at the global–local nexus, The case of Ayutthaya. Thailand, IDPR, .154-30 (2):133
- Piorr, A., Ravetz, J., Tosics, I. (2011). Peri-Urbanization in Europ Towards-

European Policies to Sustain Urban-Rural Futures. Forest & Landscape University
.of Copenhagen

Rakodi, C. (1999). Poverty and Wellbeing in the Peri-Urban Interface of Developing-Country Cities: A Review. DFID NRSP Programme Development Report PD070: Review of the poverty relevance of the peri-urban interface production system .research, Department for International Development, Hemel Hempstead, UK: NRSP Ravetz , J., Fertner ,C., Nielsen, T. S. (2013). The Dynamics of Peri Urbanization,- Nilsson, K. et al., (Eds.), in: Peri-urban futures: Scenarios and models for land use .44-change in Europe, Springer: 13

-Stoica, I.V., Tălângă, C., Zamfir, D. (2010). Urban –Rural Interface: General Remarks. Application in the Romanian system of settlements, Tomxx, no. 22010/ (December):238 - 245, Analele Universitat ii din Oradea-seria Geographie.

Wu, J. (2008). The peri-urbanization of Shanghai: Planning, growth pattern and .253-sustainable development. Asia Pacific Viewpoint, Vol.49, No.2:244

<https://www.amar.org.ir> -

[-http://www.barinfoundation.org](http://www.barinfoundation.org)